

Działalność inwestycyjna gmin

1. Zadania gmin

Działalność gminy polega na realizowaniu wszystkich zadań publicznych o znaczeniu lokalnym, które nie są zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów. Są to zadania własne albo zlecone gminy, które są określone przepisami ustawowymi¹. Zgodnie z art. 7 ustawy o samorządzie terytorialnym do zadań własnych gmin należą sprawy dotyczące ładu przestrzennego, gospodarki terenami, gminnych dróg, ulic i mostów, wodociągów, zaopatrzenia w wodę, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, lokalnego transportu zbiorowego, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, komunalnego budownictwa mieszkaniowego, oświaty, kultury, targowisk i hal targowych, zieleni komunalnej, cmentarzy.

Gminy mogą też podejmować działalność gospodarczą, kierując się względami interesu społeczności lokalnej². Rodzaj tej działalności zależy od uznania gminy. Może ona dotyczyć sfery użyteczności publicznej, lub wykroczyć poza nią.

Przepisy prawne nakładają na gminy także obowiązek wykonywania zadań z zakresu administracji rządowej, jako zadań zleconych. Ustawodawca uznaje, że mają one charakter zadań rządowych, lecz z określonych powodów (np. z uwagi na to, że gminy są rozproszone na terenie całego kraju, a organy gminy są blisko sytuacji będącej przedmiotem regulacji) zleca ich wykonanie i finansowanie gminom. Przykładowo, zadaniem zleconym gminom jest wypłacanie zasiłków miesięcznych członkom rodzin żołnierzy uznanych za jedynych żywicieli rodzin³.

Zadania własne i zlecone różnią się sposobem ich finansowania, a także nadzorem. Zadania własne są finansowane z dochodów własnych gminy (z podatku od nieruchomości, od środków transportowych, rolnego, leśnego, opłat

¹ Ustawa o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz. U. z 1996r. Nr 31, poz. 74).

² Por. Podgórski K., *Ustawowa regulacja zadań gminy jako jednostki samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” 1991 nr 11-12.

³ Adamiak J., Borodo A., *Finanse lokalne w Polsce*, TNOiK, Toruń 1994, s. 11.

skarbowych, opłat lokalnych, wpływów ze sprzedaży mienia komunalnego, wpływów z usług, darowizn), z udziału w podatkach stanowiących dochód budżetu państwa, z subwencji ogólnych lub z innych źródeł. Zadania zlecone są natomiast finansowane z dotacji celowych przekazywanych z budżetu państwa. Różnice w nadzorze nad realizacją zadań własnych i zleconych dotyczą jego kryteriów. Organ nadzorujący wykonywanie zadań własnych bada, czy są one wykonywane zgodnie z prawem (kryterium legalności). Natomiast przy ocenie realizacji zadań zleconych organ nadzoru bierze również pod uwagę kryteria celowości, rzetelności i gospodarności⁴.

Na szczeblu gminnym wykonywane są również zadania publiczne o zasięgu ponadlokalnym, np. zadania z zakresu planowania przestrzennego, komunikacji, nadzoru gospodarczego⁵. Przedsięwzięcia tego rodzaju mogą być realizowane albo przez państwowe jednostki organizacyjne utworzone na szczeblu gminnym w tym właśnie celu, albo przez jednostki administracji lokalnej wykonujące wówczas zadania zlecone.

Działalność inwestycyjna gmin związana jest z realizacją zadań własnych, zleconych lub powierzonych. Zależy ona ponadto od różnych czynników, np. od potrzeb miejscowej ludności, od poziomu rozwoju gospodarczego gminy, od jej możliwości finansowych i organizacyjnych. Organy lokalne mogą dokonywać inwestycji samodzielnie lub na podstawie kooperacji poziomej. Polskie prawo samorządowe nakłada na gminy obowiązek współdziałania, jeżeli jest to niezbędne dla wykonania zadań; owo współdziałanie oznacza wówczas zespół czynności w celu zrealizowania wspólnego przedsięwzięcia (np. budowa dróg). Gminy mogą również inicjować i podejmować – na podstawie umów z podmiotami gospodarczymi – inwestycje wspólne lub towarzyszące w zakresie infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej. Współdziałanie gospodarcze powinno być realizowane poprzez zawieranie umów cywilnoprawnych. Wspólne przedsięwzięcia mogą się przejawiać w zawieraniu odpowiednich porozumień, gromadzeniu środków finansowych, przygotowaniu terenu, określaniu zasad wspólnego korzystania z obiektów i urządzeń, podejmowaniu uchwał dotyczących tworzenia podmiotów gospodarczych.

2. Polityka inwestycyjna

Inwestycje gminne związane są nie tylko z problemami technicznymi i ekonomicznymi, ale również z kwestiami politycznymi. Gminy przed podjęciem decyzji o dokonaniu określonego przedsięwzięcia powinny ustalić własną politykę inwestycyjną. Polityka inwestycyjna wiąże się z oceną władz miejskich,

⁴ Art. 85 ustawy o samorządzie terytorialnym.

⁵ Drwiłło A., Gliniecka J., *Finanse gmin*, Wyd. UG, Gdańsk 1997, s. 30.

dokonywaną przez mieszkańców i radnych na łamach prasy lokalnej, w toku głosowania itp. Dokładne badanie przesłanek polityki inwestycyjnej i konstrukcja podstawowych zasad, którymi będą kierować się władze gminne w przyszłości, pozwoli uniknąć wielu konfliktów politycznych i oskarżeń o nieudolność. Zadaniem zarządu gminy jest wyznaczenie grupy osób, które zajmą się kontrolą i koordynowaniem procesu gromadzenia i analizy danych na temat zgłaszanych zapotrzebowań inwestycyjnych, przyszłych potrzeb i potencjalnych źródeł finansowania. Zespół opracowujący założenia polityki inwestycyjnej może składać się z osób reprezentujących najważniejsze środowiska lub partie polityczne, specjalistów oraz kierowników urzędu gminnego. Gminy tworzące programy inwestycyjne współpracują często z firmami konsultingowymi, bankami, a także korzystają z pomocy ludzi znanych z szerokich zainteresowań lub zawodowo zajmujących się analizami gospodarki, jak np. nauczyciele ekonomii, lokalni posłowie na Sejm, dziennikarze. Należy jednak pamiętać, że duże zespoły charakteryzują się bezwładnością i trudno jest koordynować ich pracę. Podręczniki zarządzania informują o tym, że najbardziej efektywnie pracują zespoły liczące pięć do siedmiu osób. Polityczna reprezentatywność grupy opracowującej założenia polityki inwestycyjnej może spowodować, że będzie ona aprobowana przez wpływowe kręgi polityczne, a nawet przez partie opozycyjne. Wszelka krytyka ze strony opozycji może być zablokowana argumentem, że w opracowywaniu zasad brali udział przedstawiciele opozycji.

Podczas ustalania polityki inwestycyjnej należy dokładnie zbadać główne dziedziny działalności gospodarczej gminy, czy są to funkcje rolnicze, obsługi rolnictwa, przemysłowe, usługowe, turystyczne, handlowe itp., a następnie uwypuklić inne specyficzne dla danej gminy rodzaje aktywności gospodarczej. Uczestnicy zespołu opracowującego politykę inwestycyjną powinni dysponować podstawowymi informacjami na temat liczby przedsiębiorstw prywatnych i państwowych w gminie, liczby osób zatrudnionych w różnych działach gospodarczych, wysokości wpływów podatkowych z różnych dziedzin gospodarczych itp. Dokładne przeanalizowanie podanych wyżej problemów może być podstawą do zauważenia w otoczeniu gminy tendencji stanowiących zagrożenie dla funkcjonowania gmin oraz do określenia charakteru tych zagrożeń. Warto przy tym zauważyć, że zawsze istnieją jakieś zagrożenia, chodzi zatem o to, by ocenić ich znaczenie i zdecydować czy gmina ma możliwości ich przezwyciężenia czy nie. Ten rodzaj analizy powinien być przeprowadzony w oparciu o wiedzę na temat głównych tendencji gospodarczych zachodzących w kraju i województwie. Bardzo często słaba znajomość ogólnokrajowych tendencji gospodarczych może powodować, że przedstawiciele władz gminnych unikają myślenia o przyszłości, co stanie się widoczne dla mieszkańców i niezadowolone z tego znajdzie wyraz w postaci niechęci do polityki władz.

Kolejny etap działań polega na podjęciu analizy wszystkich dziedzin działalności gospodarczej. Należy wychwycić te rodzaje działalności, które mu-

szą być realizowane niezależnie od fluktuacji trendów gospodarczych – np. mieszkalnictwo, oczyszczanie, leśnictwo. W dalszej kolejności wrócić do informacji na temat zewnętrznych tendencji, ustalić które z nich znacząco wpływają na sytuację gminy.

Gminy powinny dążyć do wypracowania preferencyjnych kierunków inwestowania oraz określić te rodzaje inwestycji, których należy unikać, np. jeżeli okaże się, że celowa jest rezygnacja z rolniczych funkcji gminy na rzecz funkcji turystycznych, to powinno się dokładnie zdefiniować, o jaki typ turystyki chodzi: masową, krajową, zagraniczną itp. Wiąże się z tym określenie tych rodzajów aktywności, których należy unikać. W tym przypadku unikać należy np. budowania przetwórci spożywczych uciążliwych dla środowiska. Pomocne przy opracowywaniu korzystnych tendencji przedsięwzięć jest ustalenie rankingowej listy inwestycji w gminie. Należy wówczas wziąć pod uwagę następujące czynniki⁶:

- prawne zobowiązania,
- konsekwencje podatkowe i budżetowe dla gminy,
- wpływ na gospodarkę w gminie,
- stopień wykorzystania urządzeń publicznych,
- wpływ na środowisko, estetykę i sferę społeczną,
- zakłócenia i niewygody,
- stopień społecznego poparcia,
- wpływ na dystrybucję,
- istniejące zobowiązania,
- prawdopodobieństwo opóźnienia realizacji inwestycji,
- stopień niepewności i ryzyka,
- wpływ na stosunki z innymi gminami,
- korzyści wynikające z powiązań z innymi inwestycjami.

Ostatni etap działań polega na dogłębnej powtórznej analizie atutów gminy w zakresie preferowanych kierunków rozwoju, np. wolne tereny, czysta przyroda, bliskość innych ośrodków miejskich, możliwość ekspansji na inne rynki zbytu, wolna siła robocza, poziom kwalifikacji, motywacji pracowników, koszty siły roboczej. Korzystnie byłoby określić, które z tych „atutów” występują w gminie w większym natężeniu niż w innych gminach. Owe dodatkowe ponadprzeciętne korzyści, jakie inwestor może uzyskać w efekcie współpracy z gminą, powinny być eksponowane w różnego typu materiałach reklamowych wydawanych przez gminę. Na wydawnictwa takie gminy nie powinny żałować pieniędzy, ponieważ korzyści jakie mogą one osiągnąć dzięki inwestycji nie są współmierne z ponoszonymi wydatkami.

⁶ Jefremienko M. i in., *Zarządzanie finansami*, Wydawnictwo Samorządowe FRDL, Warszawa 1997, s. 81.

3. Źródła finansowania inwestycji w gminie

Podstawowym źródłem finansowania rozwoju gmin są ich dochody. Konieczność finansowania wydatków bieżących ogranicza możliwości wykorzystania dochodów własnych gmin dla zaspokojenia dużych potrzeb inwestycyjnych. Brak możliwości pokrycia kosztów inwestycji wydłuża ich realizację. To z kolei pociąga za sobą straty, zarówno finansowe, jak i społeczne. W celu ich uniknięcia gminy poszukują zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji. Jest sprawą oczywistą, że w pierwszej kolejności władze samorządowe będą brały pod uwagę różnego rodzaju kredyty i pożyczki preferencyjne. Gminy mogą uzyskać dostęp do środków ze specjalnych zagranicznych i krajowych programów pomocowych. Do źródeł zagranicznych należą m.in.⁷:

1. Programy pomocowe Unii Europejskiej – PHARE (The Municipal Development And Training Programme, Omega II, Program Inicjatyw lokalnych PHARE, Program STRUDER, Program LIDER, Program Restrukturyzacji i Prywatyzacji Przedsiębiorstw Komunalnych). Niektóre z programów zapewniają dostęp do środków finansowych, inne oferują doradztwo, szkolenia, opracowywanie strategii i planów działań.
2. Program pożyczkowy Banku Światowego – Obejmuje serię pożyczek o różnym przeznaczeniu (m.in.: Industrial Export Development Project – rozwój produktów eksportowych, Agroindustries Export Development Project – rozwój prywatnego przetwórstwa żywności, pożyczki zarządzane przez Ministerstwo Transportu – restrukturyzacja systemu transportu, District Heating Supply and Conservation Project – inwestycje podnoszące efektywność produkcji ciepła, Pożyczka na rozwój sieci połączeń telekomunikacyjnych i poprawę jakości usług telefonicznych). Program BŚ jest istotnym źródłem finansowania inwestycji.

W tym miejscu należy również wspomnieć o zagranicznych programach, które bezpośrednio nie służą zapewnianiu środków finansowych. Ich rola polega na szkoleniach i doradztwie w zarządzaniu gminami i pomocy w działaniach restrukturyzacyjnych, co niewątpliwie ma również wpływ na rozwój gmin. Do takich programów można zaliczyć m.in.: Polsko-Amerykański Fundusz Przedsiębiorczości, Polish Business Advisory Service (PBAS), Program Wspierania Samorządów Lokalnych Brytyjskiego Funduszu Know – How, programy Fundacji im. Stefana Batorego, programy OECD, programy finansowane przez US AID.

Do podmiotów krajowych dysponujących funduszami na wspieranie różnego rodzaju inwestycji komunalnych należą:

⁷ Jefremienko M. i in., *Zarządzanie finansami*, Wyd. Samorządowe FRDL, Warszawa 1997, s 127.

1. Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej – programy interwencyjne dla regionów zagrożonych strukturalnym bezrobociem.
2. Państwowa Agencja Inwestycji Zagranicznych – programy zwiększające liczbę inwestycji zagranicznych w Polsce i pomagające w sprowadzeniu do gminy inwestorów z zewnątrz.
3. Agencja Rozwoju Przemysłu – pożyczki, gwarancje kredytowe, przejmowanie udziałów w kapitale akcyjnym restrukturyzowanych przedsiębiorstw oraz pomoc technologiczna firmom, przygotowanie i wdrażanie programów restrukturyzacji, a także szkolenia i pomoc w szkoleniu przedsiębiorstw.
4. Fundacja Rolna – przyznaje gminom nisko oprocentowane kredyty w ramach programu „małej retencji”, który służy budowie przelewów i tam, odbudowie małych elektrowni wodnych i budowie niekonwencjonalnych źródeł energii.
5. Fundacja Zaopatrzenia Wsi w Wodę – udziela kredyty na budowę sieci wodociągowych i kanalizacyjnych na wsi.
6. Fundusz Rozwoju Infrastruktury na Wsi – finansuje kredyty na budowę wodociągów, kanalizacji, telekomunikację i rozwój małych firm.
7. Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej – przyznaje nisko oprocentowane kredyty na budowę gazociągów na wsi.
8. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzkie Fundusze Ochrony Środowiska – udzielają gminom nisko oprocentowanych, długoterminowych kredytów na inwestycje związane z ochroną środowiska.
9. Bank Ochrony Środowiska S.A. – nisko oprocentowane kredyty na inwestycje związane z ochroną środowiska.

Wśród wyżej wymienionych podmiotów na uwagę zasługuje szeroka oferta Banku Ochrony Środowiska S.A., który jest dysponentem środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW). Zestawienie przykładowych kredytów oferowanych przez ten bank w roku 1997 zawiera tabela 3.

Odsetki od kredytów oferowanych przez BOŚ są płatne miesięcznie, karencja w spłacie rat kapitałowych wynosi do 6 miesięcy od daty zakończenia zadania. Od każdego kredytu bank pobiera prowizję równą 1% jego wartości.

Tabela 1. Preferencyjne kredyty inwestycyjne udzielane przez BOŚ S.A.

Lp.	Przeznaczenie	Kwota kredytu	Okres realizacji zadania	Okres kredytowania	Oprocentowanie
1.	Kredyty na inwestycje z zakresu ochrony wody poprzez zakup i instalację małych i przydomowych oczyszczalni ścieków	do 150 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 18 miesięcy od daty postawienia przez bank środków do dyspozycji kredytobiorcy	do 5 lat	0,3 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym
2.	Kredyty na inwestycje z zakresu zagospodarowania odpadów stałych	do 500 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 12 miesięcy od daty postawienia przez bank środków do dyspozycji kredytobiorcy		0,3 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym
3.	Kredyty na wymianę istniejącego oświetlenia w gminach na oświetlenie energooszczędne	do 400 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 12 miesięcy od daty postawienia przez bank środków do dyspozycji kredytobiorcy	do 2 lat	0,5 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym
4.	Kredyty na inwestycje energooszczędne dotyczące centralnego ogrzewania i ciepłej wody	do 50 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 6 miesięcy od daty postawienia przez bank środków do dyspozycji kredytobiorcy	do 4 lat	0,4 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym
5.	Kredyty na inwestycje z zakresu budowy i modernizacji stacji uzdatniania wody	do 500 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 12 miesięcy od daty postawienia przez bank środków do dyspozycji kredytobiorcy	do 5 lat	0,7 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym
6.	Kredyty na inwestycje z zakresu wykorzystania odnawialnych źródeł energii elektrycznej i ciepłej	do 500 tys. zł, nie więcej niż 50% wartości przedsięwzięcia	do 7 lat	-	0,3 stopy redyskontowej weksli, nie mniej niż 8% w stosunku rocznym

Źródło: Oferta kredytowa BOŚ S.A., maszynopis powielony.

Dysponentami środków przeznaczonych na kredyty preferencyjne dla gmin są również BGŻ S.A. (kredyty na telekomunikację, oświatę na wsi, wodociągi na wsi, oczyszczalnie i kanalizację – oprocentowane od 0,2-0,5 redyskonta weksli), BISE, PBK S.A. i GBG (kredyty w USD i DEM z linii Banku Światowego)⁸. Dodatkowo BISE oferuje Ekokredyt oprocentowany w wysokości 0,2 redyskonta weksli. Zaciąganie kredytów preferencyjnych jest dla gminy bardzo opłacalne. Większość udzielanych kredytów preferencyjnych jest tak skonstruowana, że gmina biorąc kredyt ma jeszcze zyski. Innymi słowy, gmina, która stara się przeprowadzić te inwestycje z własnych środków ponosi straty.

Jeżeli jednak gminy zamierzają zaciągnąć kredyt na cele inne aniżeli przeznaczenie kredytów preferencyjnych, mogą skorzystać z kredytów komercyjnych. Banki oferują gminom kredyt inwestycyjny i obrotowy, kredyt na rachunku bieżącym, kredyty dewizowe. Oprocentowanie kredytów dla gmin większość banków ustala na bazie stawki 3- lub 6-miesięcznego WIBORU lub na podstawie stopy redyskonta weksli Narodowego Banku Polskiego⁹. Stopa prowizji pobierana przez banki waha się od 0,5% do 4%, jednak ze względu na fakt, że gmina jest pewnym i solidnym partnerem, o którego banki zabiegają, nie powinna ona przekraczać 1%. Banki oferujące kredyty komercyjne wymagają niższego wkładu własnego. Wielkość tego udziału wynosi 20-30% (BIG Bank Gdański, BGŻ, BOŚ, Bank Pekao, Bank Poczty, Bank Zachodni, GBPZ, PKO BP, PBG), a w niektórych bankach 0% (BISE, Bank Komunalny, BSK, Bank Świętokrzyski, PPA Bank). Wynika to z faktu, że gmina jest klientem wiarygodnym (praktycznie zerowe legislacyjne ryzyko bankructwa tego podmiotu) stanowiącym solidne źródło zasilania dochodu banku (zasilania w pieniądzu).

Innym sposobem pozyskiwania środków na realizację inwestycji jest emisja papierów wartościowych. Ze względu na swój długoterminowy charakter najbardziej odpowiednim elementem są tu obligacje. Istnieje powszechny pogląd, że emisja obligacji pociąga za sobą mniejsze koszty od obsługi kredytu komercyjnego. Jednak praktyka pokazuje, że banki skłonne są obniżyć swój zysk w zamian za korzyści płynące ze współpracy z gminą. Zdarzające się w polskiej praktyce przypadki wykupywania całej emisji obligacji przez bank (często będący agentem tej emisji) można porównać do udzielania przez ten bank gminie niżej oprocentowanego kredytu. O gotowości banków do obniżenia swoich zysków w zamian za zacieśnienie współpracy z gminą świadczy przykład kredytu udzielonego przez konsorcjum zorganizowane przez WBK SA. Poznaniowi na zakup samochodów¹⁰. Kredyt na sumę rzędu 10 mln zł był oprocentowany niżej niż obligacje skarbowe. Pozornie więc był z punktu widzenia

⁸ Dąbrowski W., Haag P., *Kredyty dla gmin – realny koszt kredytu*, „Przegląd Finansowy” dodatek do „Prawa i Gospodarki”, Luty 1998.

⁹ Tamże.

¹⁰ Gieraszevska G., *Dyskusja – obligacje gmin*, Zeszyty PBR – CASE, nr 27, Warszawa 1997.

banku nieopłacalny. Jednak zdobycie sobie klienta, będącego jedną z dysponujących największym budżetem polskich gmin, z pewnością zaowocuje w dłuższym okresie wymiernymi korzyściami.

4. Zakończenie

Jest rzeczą oczywistą, że nie wszystkie inwestycje są nośnikami innowacji (np. inwestycje odtworzeniowe). Jednak często coś, co nie jest innowacją w skali globalnej czy w skali gospodarki narodowej, spełnia funkcje innowacji w wymiarze regionalnym lub lokalnym. Innowacje w gminie mogą polegać na wprowadzaniu nowoczesnych technik zarządzania, w tym zarządzania finansami lokalnymi; wdrażaniu programów usprawniających lokalny rozwój gospodarczy; opracowywaniu nowych rozwiązań w zakresie planowania przestrzennego i gospodarki terenami; wprowadzaniu nowych rozwiązań w zakresie ochrony środowiska. Wiele celów mieszczących się w ramach powyższych zagadnień można zrealizować w sposób bezinwestycyjny. Jednak na przykład ochrona środowiska wymaga ponoszenia często dużych nakładów (budowa kanalizacji, oczyszczalni ścieków itp.).

Władze lokalne mogą mieć istotny wpływ na kształtowanie na swoim terenie klimatu sprzyjającego innowacyjności. Może to polegać na przyciąganiu wybranych inwestorów, którzy reprezentują działalności charakteryzujące się wysoką innowacyjnością. Do zadań gmin należy realizacja celów oświatowych. Innowacje będą generowane i wdrażane częściej tam, gdzie społeczność posiada lepsze wykształcenie i kwalifikacje zawodowe.

Literatura

1. Adamiak J., Borodo A., *Finanse lokalne w Polsce*, TNOiK, Toruń 1994.
2. Dąbrowski W., Haag P., *Kredyty dla gmin – realny koszt kredytu*, „Przeгляд Finansowy” dodatek do „Prawa i Gospodarki”, Luty 1998.
3. Drwiłło A., Gliniecka J., *Finanse gmin*, Wyd. UG, Gdańsk 1997.
4. Gieraszevska G., *Dyskusja – obligacje gmin*, Zeszyty PBR – CASE, nr 27, Warszawa 1997.
5. Jefremienko M. i in., *Zarządzanie finansami*, Wyd. Samorządowe FRDL, Warszawa 1997.
6. Podgórski K., *Ustawowa regulacja zadań gminy jako jednostki samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” 1991, nr 11-12.
7. Ustawa o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz. U. z 1996r. Nr 31, poz. 74).